

УДК 316.74 :378 (477)

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ (З ПОЗИЦІЙ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ)

Кузіна Ірина Іванівна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Актуальність дослідження ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави обумовлена ситуацією, яка склалася в країні, а саме зростаючою кількістю загроз інформаційній безпеці. Інститут освіти розглядається як дієвий інструмент, який може сприяти запобіганню або мінімізації наслідків загроз. В статті описуються чотири механізми, завдяки яким інститут освіти може виконати функцію забезпечення інформаційної безпеки держави. Ідеться, зокрема, про формування критичного мислення особистості, освітлення існуючих інформаційних загроз у науковому дискурсі та громадських дебатів, підготовку кваліфікованих кадрів, які безпосередньо забезпечують інформаційну безпеку держави, а також підвищення фінансових витрат на забезпечення інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: освіта, інститут освіти, безпека, інформаційна безпека, безпека держави.

Актуальность исследования роли института образования в обеспечении информационной безопасности государства обусловлена ситуацией, сложившейся в стране, а именно растущим количеством угроз информационной безопасности. Институт образования рассматривается как действенный инструмент, который может способствовать предотвращению или минимизации последствий угроз. В статье описываются четыре механизма, благодаря которым институт образования может выполнить функцию обеспечения информационной безопасности государства. Речь идет, в частности, о формировании критического мышления личности, освещении существующих информационных угроз в научном дискурсе и общественных дебатах, подготовке квалифицированных кадров, которые непосредственно обеспечивают информационную безопасность государства, а также повышении финансовых затрат на обеспечение информационной безопасности государства.

Ключевые слова: образование, институт образования, безопасность, информационная безопасность, безопасность государства.

The research of the role of education in ensuring information security of the state is topical due to the current situation in Ukraine, namely the increasing number of threats to information security. Education is considered to be an effective tool that can help prevent or minimize the consequences of the threats. In the article the four mechanisms of how education can fulfill the function of information security, including development of critical thinking, coverage of existing information threats in the scientific discourse and public debate, training of qualified personnel who directly provide information security, and also increase in financial costs spend for the state information security, are described.

Keywords: education, institute of education, security, information security, state security.

У теперішній час національна безпека України в цілому та інформаційна безпека зокрема перебувають в ситуації ризику. Загрозами безпеці є військовий конфлікт на Сході України та анексія Криму і пов'язана з ними інформаційна війна, політична та економічна кризи, зростання злочинності, порушення прав громадян та інші негативні явища, які зараз спостерігаються в країні. Все це актуалізує потребу у формуванні більш вдумливої та активної позиції, як представників влади, так і пересічних громадян, щодо національної безпеки для того, щоб ліквідувати передумови появи або хоча б послабити наслідки зазначених явищ. Така позиція в суспільстві може бути сформована, зокрема, завдяки підвищенню рівня та якості освіти громадян. Система освіти, звичайно, не зможе повністю усунути ці явища, проте через надання інформації та передачу професійного знання, а також формування критичного мислення зможе знизити соціальну напруженість в суспільстві, що ними викликається.

У науковій літературі широко представлена тематика ролі інституту освіти в функціонування суспільства та опис його актуального стану. Також значна увага приділена розгляду причин появи інформаційних війн, дослідженню їхніх особливостей та характеристик видів джерел загроз національній безпеці в цілому та в інформаційній сфері зокрема. В той же час практично відсутні роботи, присвячені розгляду проблем ролі інституту освіти у забезпеченні інформаційної безпеки держави. **Метою** даної статті є визначення механізмів, через які інститут освіти може виконувати функцію забезпечення інформаційної безпеки держави.

Інформаційна безпека є складовою частиною національної безпеки. Окрім інформаційної безпеки, з початку 90-х рр. ХХ ст. в літературі виділяють такі види національної безпеки: політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна та науково-технологічна [8]. Досі не прийнято закон, який би визначав концепцію державної інформаційної політики України. Так, в країні не існує єдиного плану, єдиної державної позиції чи стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже і забезпечення інформаційної безпеки. У Проекті концепції національної безпеки України (від 9 червня 2015 року) інформаційна безпека визначається як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій» [10]. У цьому ж документі загрози інформаційній безпеці визначаються як «наявні та потенційно можливі явища і чинники, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері» [10]. Ключовим завданням системи інформаційної безпеки є забезпечення такого розвитку інформаційної сфери України, при якому виключаються негативні впливи з боку сторонніх суб'єктів, які становлять загрозу для національної інформаційної безпеки держави. Так, у Проекті концепції національної безпеки України забезпечення інформаційної безпеки тлумачиться як «діяльність, спрямована на запобігання, своєчасне виявлення, припинення чи нейтралізацію реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці України» [10].

В публікаціях, присвячених дослідженню проблематики інформаційної безпеки, йдеться про аналітичний поділ на зовнішню та внутрішню інформаційну безпеку держави. Окрім такої класифікації, в літературі розглядаються два рівні зазначеного явища: мікро- та макро-, що, з нашої точки зору, є дуже важливим. Основою інформаційної безпеки держави та суспільства повинна бути саме інформаційна безпека особистості, адже держава без людини існувати не може. В свою чергу, інформаційна безпека особистості забезпечується насамперед завдяки належному рівню освіти.

Дослідженню освіти приділяється значна увага в наукових публікаціях. Наприклад, освіта визначається як передача знань і особистого досвіду за допомогою навчання або прикладу [7]. Окрім тлумачення освіти як отримання знань, умінь і навичок індивідом самостійно або в процесі навчання в спеціальних навчальних закладах, в соціологічній літературі освіта розглядається переважно як соціальний інститут, який виконує функції підготовки і включення індивіда в різні сфери життєдіяльності суспільства, а також залучення його до культури даного суспільства в цілому [4]. На думку дослідників, вища школа «є помітним елементом політичних процесів», а «університет виконує функцію формування громадянської і політичної компетенції студентів, поєднання знання і громадянської свідомості» [3, с. 36]. Громадянська і політична компетенція громадян є, в тому числі, передумовою формування інформаційної безпеки держави. Слід зазначити, що в Україні за часів незалежності робляться спроби реформування практично всіх сфер функціонування суспільства, в тому числі вищої освіти. Проте часто реформи в цій галузі не в змозі усунути існуючі негативні явища, наприклад, різноманітні прояви академічної недобросовісності, існування яких є маркером низького рівня знання і громадянської свідомості [5]. Академічна недобросовісність не сприяє формуванню критичного мислення та інформаційної грамотності. За таких умов важко говорити про розвиток інформаційної безпеки, адже всі перепони на шляху розвитку системи освіти так чи інакше відбиваються на інформаційній сфері життя суспільства.

Сьогодні інформаційна безпека представляє собою одну з головних суспільних проблем. Забезпечення інформаційної безпеки держави – важливий елемент функціонування держави як системи, якому має приділятися увага, як з боку державних службовців – для забезпечення технічної складової регулювання питань безпеки, так і з боку освітян – для підвищення освітнього рівня населення та формування в нього критичного мислення. Аналіз нечисленних джерел, присвячених дослідженню ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави, дає нам підстави стверджувати, що дуже важливо обрати теоретико-методологічні засади, які мають необхідний евристичний потенціал для дослідження цього феномена. На наш погляд, одним із найбільш перспективних теоретичних напрямків є неoinституціоналізм. Його основними представниками є такі вчені, як А. Алчіан, Дж. Б'юкенен, О. Вільямсон, Г. Демсец, П. Дімаджіо, Т. Еггертссон, Р. Коуз, Д. Марч, К. Менар, Д. Норт, Й. Олсен, М. Олсон, У. Паулло, С. Пейович, Р. Познер, Г. Саймон, Л. Тевено, Р. Тейлор, П. Холл. Завдяки комбінації неокласичного підходу з його акцентом на особистість і традиційного інституціоналізму з його інституційною обумовленістю, уможлиблюється застосування неoinституціоналізму як теоретико-методологічної бази для вивчення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави на двох рівнях – макrorівні (держави, інституційних структур) і мікрорівні (окремих індивідів). Уникаючи нехтуванню роллю соціальних інститутів чи їхньої абсолютизації, зазначений підхід дозволяє врахувати, як макросоціальні, так і мікросоціальні фактори. Ця причина обрання неoinституціонального підходу для тлумачення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави не є єдиною. Далі спробуємо представити вагоме обґрунтування обрання саме цього підходу та розглянути механізми забезпечення інформаційної безпеки держави з боку інституту освіти крізь його призму.

По-перше, слід сконцентрувати увагу на специфіці неінституціонального підходу в соціології. На відміну від інституціонального, він робить акцент на мікрорівні соціологічного аналізу. В той же час, неінституціоналізм, на відміну від неокласичного підходу, не обмежується виключно мікроаналізом через опис дій актора, спрямованих лише на максимізацію корисності для себе, а також враховує нормативну регуляцію поведінки, сформовану і закріплену соціальними інститутами. Як відомо, безпека держави забезпечується людьми, а вища школа є одним із вторинних агентів соціалізації особистості, що формує її світогляд, інтелектуальний та трудовий потенціал. Система освіти забезпечує кожну людину знаннями, вміннями та навичками, які необхідні для забезпечення особистої безпеки, формує культуру безпеки та критичне сприйняття отриманої інформації.

У той же час неінституціональний підхід дає можливість здійснити перехід від мікрорівня – рівня індивіда, на макрорівень – рівень суспільства, завдяки інституційній обумовленості. Багато десятиліть соціологи роблять спроби створити теорію, яка уможливить перехід з мікрорівня дії на макрорівень норм, соціальних цінностей, статусного розподілу і соціального конфлікту. У неінституціональному підході нас якраз і приваблює можливість поєднати два рівні аналізу ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави – мікро- і макро-. Так, процес переходу від мікро- до макрорівня здійснюється завдяки тому, що освіта на рівні кожного громадянина сприяє розвитку громадянського суспільства в цілому. Належна якість та рівень освіти формує у громадян критичне мислення з метою запобігання маніпулюванню суспільною думкою в ситуації інформаційної війни, оскільки вища освіта допомагає вихованню інформаційно грамотних членів суспільства. На жаль, є багато прикладів дезінформування населення через пропаганду, що транслюється засобами масової інформації. У теперішніх умовах інформаційної війни кожному громадянину необхідно мати навички самостійного мислення, формування яких має здійснюватися вищою школою, а точніше – соціогуманітарними дисциплінами, тому викладання цих предметів слід орієнтувати на «звільнення» розуму студентів від упереджень, що, в свою чергу, розширює можливості для більш глибокого розуміння та критичного сприйняття інших людей та ситуацій у нашій країні та в усьому світі [1].

По-друге, однією з характерних рис неінституціоналізму, що стосується всіх напрямків і підходів у межах цієї теорії, є постулат, згідно якого інститут освіти зазнає змін з боку активно діючих суб'єктів [9, с. 157], у той час як у рамках інституціоналізму інститути вважаються фактично незмінними. У зв'язку з цим, з нашої точки зору, неінституціональний підхід має великий потенціал для визначення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави в українських реаліях. Так, наприклад, інститут вищої освіти може робити суттєвий внесок до дискурсу та громадських дебатів про економічне й політичне майбутнє країни. З одного боку, має місце інформування громадськості щодо існуючих загроз, з іншого боку – академічна спільнота в науковому та громадському дискурсах під час обговорення соціально значущих питань певним чином робить внесок до подальшого розвитку держави [1].

По-третє, перевагою неінституціонального підходу у дослідженні ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави є те, що поряд з механізмами впливу агентів на інститути, він розглядає також, який вплив чинять інститути на поведінку індивідів і груп, на процес прийняття владних рішень, завдяки чому увага приділяється двосторонньому процесу взаємодії агента та інституту. При цьому вища школа виховує кваліфіковані кадри, які безпосередньо забезпечують інформаційну безпеку держави, в системі освіти готуються фахівці, професійно зайняті забезпеченням конкретних видів і напрямків безпеки. Це важливо тому, що виявлення тих чи інших видів небезпек, розробка і здійснення заходів щодо їхнього попередження, нейтралізації, усунення потребує різних інструментів і засобів, різних знань і досвіду, різних структур і осіб [6].

По-четверте, неінституціоналізм бере свій початок від двох течій економічної думки, і завдяки ґрунтовній розробленості економічних категорій і факторів його доцільно використовувати для опису, пояснення і прогнозування, зокрема, економічних чинників, що забезпечують інформаційну безпеку держави. В цьому контексті можна говорити про причинно-наслідковий зв'язок між рівнем вищої освіти в державі та можливістю дозволити відносно високий рівень фінансових витрат на забезпечення інформаційної безпеки. Адже високий рівень освіти забезпечує наявність людського капіталу, який згодом (за інших рівних умов) має призвести до економічного зростання країни та збільшення бюджету, що, в свою чергу, дозволить збільшити витрати на забезпечення інформаційної безпеки держави. Окрім збільшення фінансових витрат в перспективі, підвищення рівня освіти забезпечить підготовку висококваліфікованих кадрів, які зможуть ефективно розпоряджатися наявними фінансами. Таким чином, можна погодитися з думкою, що безпека держави в стратегічному плані визначається станом системи освіти [6].

Говорити про інститут освіти виключно як підґрунтя формування інформаційної безпеки держави означало б розглядати проблему лише з одного боку, адже ці два феномени – функціонування інституту освіти та забезпечення інформаційної безпеки – тісно пов'язані між собою та слугують підґрунтям один для одного. Так, ефективність функціонування системи освіти може розглядатися як похідна від рівня безпеки держави та як об'єкт безпеки. Щодо останнього, можна говорити про загрози організації та функціонуванню системи освіти як соціального інституту, які мають різну природу, джерела, форми. Ми виокремили чотири основні загрози системі освіти. По-перше, в контексті фінансової складової, з одного

боку, можна відзначити недостатнє фінансування, а з іншого – комерціалізацію освіти. Обидва явища негативно позначаються на якості освіти. По-друге, зміна ставлення до освіти, а саме падіння її авторитету, перш за все фундаментальної. Це може призвести до знецінення загальної освіти на користь набуття практичних знань та навичок. По-третє, спроби реформування освіти та занадто стрімка інтеграція її до західної освітньої системи. Останнє здійснюється без забезпечення належних умов для інтеграції українських вчених до європейського наукового простору. По-четверте, наявність корупції та академічної недобросовістості, що, в свою чергу, є очевидними перепонами на шляху ефективного освітніх механізмів в державі.

Слід зазначити, що вивчення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави потребує подальшого соціологічного осмислення, яке може стати необхідною передумовою для створення інформаційно захищеної держави. Неоінституціональний підхід надає широкі можливості для подальшого дослідження інформаційної безпеки держави з метою розробки рекомендацій щодо її забезпечення. Так, з нашої точки зору, необхідними кроками на шляху до забезпечення інформаційної безпеки України, є наступні. По-перше, більше уваги слід приділяти викладанню соціогуманітарних дисциплін, таких як історія, соціологія, філософія, культурологія та інші, адже глибоке знання цих дисциплін сприятиме розвитку соціальної свідомості молодих людей, формуванню по-справжньому грамотних і освічених громадян, які змогли б зрозуміти і критично оцінити нагальні проблеми країни і орієнтуватися в глобальному та локальному інформаційних потоках. По-друге, запобігати будь-яким проявам пропаганди в процесі навчання у вишах, адже відомі періоди в історії країни, коли через систему освіти розповсюджувалася певна ідеологія, що суперечить розумінню освіти як засобу формування багатосторонньої особистості та основним принципам критичного мислення.

Література

1. Kerrey, Bob. Higher Education and National Security / B. Kerrey // Forum for the Future of Higher Education. Excerpted from Forum Futures. – 2007. – Cambridge, Mass. – Режим доступу: <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ff0704s.pdf>
2. Orike, Ephraim Azubike. Education and National Security: Challenges and the Way Forward / E.A. Orike // Journal of Education and Social Research. – MCSER Publishing, Rome-Italy. – December 2013. – Vol.3. – No.10. – Pp. 53-59.
3. Бакиров В.С. Сучасна вища освіта як предмет соціологічної рефлексії / В.С. Бакиров // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2009. – № 881. – С.31-36. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_881/Bakirov.pdf
4. Бакиров В. С. Функции высшего образования: вчера, сегодня, завтра [Электронный ресурс] : / В. С. Бакиров. – Режим доступу: <dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/379/3/bakirov.doc>
5. Кислова О. Н. Академическая порядочность современных украинских студентов в контексте становления академической культуры / О. Н. Кислова, И. И. Кузина // Научный результат. Социология и управление. – 2016. – Т.2. – №4. – С. 8-20. – Режим доступу: <http://tr.bsu.edu.ru/media/sociology/2016/4/8-20.pdf>
6. Нестеров В.В. Образование и национальная безопасность [Электронный ресурс] / В. В. Нестеров // Армия и общество. – 2009. – Выпуск №2. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-i-natsionalnaya-bezopasnost>
7. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. В 9 томах. Том 7. Народы и культуры [Электронный ресурс] ; ред. тома Р. Хогарт. – М.: Инфра-М. – 2002. – 416 с. – Режим доступу: <http://voluntary.ru/termin/obrazovanie.html>
8. Пасічник В. Суть та особливості національної безпеки [Електронний ресурс] / В. Пасічник // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. – Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип. 26. – Львів 2011. – С. 41-50. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Edu/2011_26/fail/pasichnyk.pdf
9. Патрушев С. В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы / С. В. Патрушев // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С. 146–186.
10. Проект концепції національної безпеки України [Электронный ресурс] : Режим доступу: <http://mip.gov.ua/ru/documents/30.html>